

УДК 342.6

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ У ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА

PROBLEMS AND PROSPECTS OF LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS IN THE FIELD OF FORESTRY

Печуляк В.П.,

*доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного та європейського права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

У статті розкриваються питання теоретичного та практичного характеру щодо правового регулювання адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері лісового господарства України.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративний проступок, адміністративне правопорушення.

В статье раскрываются вопросы теоретического и практического характера, касающиеся правового регулирования административной ответственности за правонарушения в сфере лесного хозяйства.

Ключевые слова: административная ответственность, административный проступок, административное правонарушение, управленческие отношения.

In the article the questions of theoretical and practical nature concerning the legal regulation of administrative responsibility for violations in the field of forestry.

Key words: administrative responsibility, administrative offense, administrative offense, administrative relations.

Актуальність теми. Про наявні недоліки правового регулювання адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері лісового господарства переконливо свідчить динаміка кількості правопорушень, що завдають шкоди лісовому господарству України, яка зростає щороку. Наприклад, за даними Держкомстату України, у 2007 р. було зафіксовано 187 тис. правопорушень у галузі охорони природи та використання природних ресурсів порівняно з 127 тис. таких правопорушень у 2001 р. та 80,9 тис. – у 1990 р. [2].

За статистичними даними, тільки в одному районі Рівненської області з 2007 по 2011 р. шкода, спричинена адміністративними правопорушеннями у сфері лісового господарства, сягнула 300 тис. грн. У тому ж районі за 2009 р. до суду подано позовів на загальну суму біля 70 тис. грн., за 2010 р. – 60 тис. грн., однак Державною виконавчою службою за 2009 р. стягнуто лише 4,5 тис. грн., а у 2010 р. – 3,037 тис. грн., що свідчить про дисбаланс, з одного боку, диспозиції адміністративно-правової норми

та реальної протиправної поведінки та, з іншого – санкції цієї норми та застосування фактичних заходів адміністративної відповідальності.

Наведені дані, на нашу думку, свідчать в тому числі і про наявні проблеми правового регулювання інституту юридичної відповідальності за правопорушення у сфері лісового господарства загалом та інституту адміністративної відповідальності у відповідній сфері зокрема.

Слід зазначити, що у традиційному розумінні вітчизняної правової доктрини адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень [12, 434–435].

У останніх дослідженнях вітчизняних науковців наголошується, що адміністративна відповідальність є нормативно врегульованою, носить державно-обов'язковий примусовий характер і реалізується в специфічних для неї процесуальних формах [2, с. 5].

Варто зауважити, що інститут адміністративної відповідальності досліджувався багатьма вітчизняними вченими адміністративістами: В.Б. Авер'яновим, О.Ф. Андрийком, О.М. Бандуркою, С.Н. Братусем, Ю.П. Битяком, А.С. Васильєвим, І.О. Галаганом, І.П. Голосніченком, Е.Ф. Демським, Ю.А. Денисовим, Є.В. Додіним, Р.А. Калужним, Л.В. Ковалем, Ю.М. Козловим, В.К. Колпаковим, Є.Б. Кубком, Д.М. Лук'янем, В.М. Манохіним, В.М. Марчуком, Д.М. Овсянком, В.Ф. Опришком, І.М. Пахомовим, І.С. Самощенком, Ю.О. Тихомировим, Н.В. Хорошак та ін.

Специфіка адміністративної відповідальності, що відрізняє її від інших видів юридичної відповідальності, полягає у її підставі – адміністративному правопорушенні (проступку), під яким, згідно зі ст. 9 КУпАП, розуміється протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на державний чи громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, за яке законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Метою даної статті є аналіз проблем теоретичного та практичного характеру, що пов'язані з правовим регулюванням адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері лісового господарства та надання рекомендацій щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день в Україні ні в законодавстві, ні у адміністративно-правовій доктрині не склалось одностайного уявлення про зміст та форми адміністративної відповідальності. Розуміння адміністративної відповідальності не виходить за межі правового наслідку правопорушення осіб, на яких спрямовано управлінське законодавство, хоча, по суті, повинно охоплювати й правові наслідки недотримання норм адміністративного права органами державної влади та їх посадовими особами у ході здійснення управлінської діяльності.

Для більш повного розуміння цієї позиції наведемо такі тези:

1. Органи публічної влади та їх посадові особи вступають між собою у вертикальні відносини влади і підпорядкування, у ході реалізації яких можуть вчиняти порушення норм адміністративного права.

2. За чинним законодавством України, за адміністративні правопорушення органи публічної влади адміністративної відповідальності не підлягають.

3. За чинним законодавством України, за порушення законодавства посадові особи можуть бути притягнуті до дисциплінарної, кримінальної відповідальності, а також до відповідальності за адміністративні корупційні правопорушення. При цьому застосування заходів дисциплінар-

ної відповідальності не відновлює порушені права і свободи громадян та осіб, а стосується лише факту вчинення дисциплінарного проступку посадовою особою; кримінальна відповідальність настає за вчинення службового злочину у випадку кримінально-правової протиправності діяння; відповідальність за адміністративне корупційне правопорушення настає за вчинення такого правопорушення суб'єктом відповідальності за корупційне правопорушення.

4. Органи публічної влади та їх посадові особи вступають у відносини з фізичними особами та юридичними особами приватного (або публічного) права, зокрема, з метою надання їм публічних послуг та вимогами дотримуватись певних правил поведінки, зафіксованих у законах та інших нормативних актах.

5. За чинним законодавством України, у випадку порушення таких правил поведінки фізичні особи притягаються до адміністративної відповідальності на підставі та в порядку, визначених у КУпАП, а юридичні особи фактично через застосування до них адміністративно-господарських санкцій, передбачених ГК України.

6. Відповідно до чинного законодавства, адміністративне стягнення є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, стимулювання її до додержання законів України, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

7. Елементи адміністративної відповідальності фізичних та юридичних осіб конструктивно можуть бути реалізовані в системі відповідальності посадових осіб та органів публічної влади.

8. Поняття «адміністративне правопорушення (проступок)», яке вживається у КУпАП, не відповідає вимогам, що висуваються до нього як до підстави адміністративної відповідальності у сучасній концепції адміністративно-правових відносин.

9. Поняття «адміністративно-господарські санкції» не відповідає вимогам, що висуваються до заходів юридичної відповідальності, які застосовуються за порушення норм адміністративного права; не може бути класифіковано в межах традиційних видів юридичної відповідальності, які існують у приватному та публічному праві.

Наведені тези підлягають аналізу, на основі результатів якого можна сформулювати поняття адміністративної відповідальності у цілому та у сфері лісового господарства зокрема.

У цілому щодо висловлених тез, можна зазначити, що у вітчизняній доктрині адміністративного права, очевидно, не повною мірою розуміється суть адміністративної відповідальності не з точки зору її прояву (як негативних наслідків протиправної з точки зору адміністративного права поведінки), а з точки зору її призначення і мети.

На наш погляд, адміністративна відповідальність має щонайменше три точки відліку:

1) управлінську (стверджує тезу 1 про те, що органи публічної влади та їх посадові особи вступають між собою у вертикальні відносини влади і підпорядкування, у ході реалізації яких можуть вчинятись певні види адміністративних правопорушень);

2) публічно-сервісну (стверджує тезу 4 про те, органи публічної влади вступають у відносини з фізичними та юридичними особами з метою надання їм публічних послуг та вимогами дотримуватись певних правил поведінки, зафіксованих у законах та інших нормативних актах, у ході реалізації яких можуть вчинятись певні види адміністративних правопорушень);

3) правозахисну (стверджує тези 5, 6, 7 про необхідність притягнення до адміністративної відповідальності фізичних та юридичних осіб, а також посадових осіб та органів публічної влади, які вчинили адміністративні правопорушення).

Як відомо, забезпечення виконання зобов'язань є традиційним інститутом цивільного права, в межах якого розуміється використання спеціальних заходів, спрямованих на попереднє забезпечення майнових інтересів кредитора, отримання ним гарантій належного виконання боржником своїх зобов'язань, а також в цілях запобігання або зменшення розміру негативних наслідків, що можуть настати у випадку його порушення [3, с. 395]. Ключовим у цьому визначенні є те, що види (способи) забезпечення виконання зобов'язання передбачаються законом або договором, забезпечують лише дійсні (наявні) зобов'язання, спрямовані на спонукання боржника до виконання свого боргу. Ці аспекти явно суперечать традиційним уявленням про сенс та зміст адміністративної відповідальності.

Варто також звергнути увагу й на те, що встановлення у ГК України адміністративно-господарських санкцій (власне, як і інших норм управлінського характеру) концептуально руйнує притаманний континентальному праву поділ права на приватне і публічне. Зароджене ще за часів становлення римського права, поняття приватного права нині характеризує певну макросистему, яка охоплює сукупність норм щодо визначення статусу та захисту інтересів окремих осіб, які не є фігурантами держави, не перебувають у відносинах влади-підпорядкування щодо одна одної, рівноправно і вільно встановлюють собі права та обов'язки у відносинах, що виникають з їхньої ініціативи [10; 14]. Незважаючи на те що у країнах континентальної Європи сфера дії приватного права не завжди співпадає через розбіжності в змісті приватноправових галузей [10; 11], очевидними є властивості, характерні для права публічного: імперативний метод, юридична нерівність сторін, застосування державою заходів примусу у випадку порушення норм певними суб'єктами.

Адміністративно-господарські санкції, по суті, є сукупністю заходів юридичної відповідальності, адміністративного припинення та адміністративного попередження. Такого роду приписи повинні міститись у актах публічного права. Якщо вони є елементами регулювання приватноправових відносин, то, за традиційним уявленням, повинні становити систему адміністративних актів нормативного характеру, які визнаються джерелами цивільного і торгового права [11, с. 38] та видаються урядом та іншими органами державної влади в межах їх компетенції та містять норми імперативного характеру.

Таким чином, навіть визнання адміністративно-господарських санкцій у виді безоплатного вилучення прибутку (доходу) та штрафу заходами адміністративної відповідальності обґрунтовує виведення їх за межі нормативного акта приватного права та імплементацію у адміністративний акт – наприклад, у відповідний закон чи адміністративний кодекс.

Отже, ми пропонуємо вивести положення про адміністративно-господарські санкції за межі ГК України (включаючи не тільки заходи адміністративної відповідальності, а й заходи адміністративного припинення і адміністративного попередження) і закріпити їх у відповідних профільних актах і тим самим усунути у них приватноправовий елемент.

Таким чином, концептуальність засад адміністративної відповідальності виражатиметься не через кодифікацію норм, за якими реалізується цей вид юридичної відповідальності, а через нормативне закріплення норм, що встановлюють види адміністративних правопорушень та відповідальність за них у тих актах, які регулюють відповідні сфери людської діяльності (наприклад, відносини у сфері лісового господарства).

Перш ніж перейти до аналізу законодавства України про адміністративну відповідальність у сфері лісгосподарських відносин *delegata* та *delegeferenda*, необхідно звернути увагу і ще на один теоретичний аспект: визначення змісту адміністративного правопорушення.

Як було вказано вище, нині у навчальній літературі традиційно вказується, що адміністративним правопорушенням (проступком) є діяння, ознаки якого визначені у ст. 9 КУпАП. Такими ознаками є:

- протиправність;
- винність;
- діяння як прояв певної поведінки;
- караність як наступне застосування заходів адміністративної відповідальності.

При цьому Конституційним Судом України встановлено, що адміністративні проступки у сенсі ст. 9 КУпАП можуть вчиняти лише фізичні особи, адже лише вони є суб'єктами адміністративної відповідальності, передбаченої КУпАП, а також іншими законами, що у КУпАП не включені (про це йшлося вище).

Водночас у науковій літературі висловлюються позиції, що поняття адміністративного правопорушення є ширшим за те, яке визначено у ст. 9 КУпАП.

Адміністративне правопорушення є таким видом протиправної поведінки, що порушує конкретні, визначені у нормативних актах засади управління та учиняється в межах адміністративно-правових відносин, які складаються у певних сферах суспільного життя, підконтрольних компетентним органам влади та управління. Ознака суспільної небезпечності у кримінальному праві прив'язується до шкоди, яка спричинюється злочином суспільним відносинам (правовим благам, суспільним цінностям) як об'єкту злочину. У цьому сенсі дуже влучним є визначення злочину, яке панує у англійській кримінально-правовій доктрині, за яким якість, притаманна кримінальному діянню, не може бути зрозуміла інтуїтивно або розкрита за допомогою яких-небудь стандартів за винятком одного, який вимагає, щоб діяння було заборонене під страхом покарання, а самим діянням визнається будь-яке порушення права, що розглядається з точки зору шкідливої спрямованості такого порушення проти суспільства у цілому [9, с. 54]. Саме тому, що злочинам притаманна така ознака, як суспільна небезпечність, у держави виникає обов'язок кримінального переслідування злочину і застосування заходів покарання.

І хоча у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині принцип публічності визнаний у адміністративно-правових відносинах й є пануючим при притягненні до адміністративної відповідальності, зважаючи на визначений у німецькому адміністративному праві принцип доцільності адміністративно-правового переслідування, є сенс стверджувати, що адміністративним правопорушенням такі притаманні не ознака суспільної небезпечності, а ознака шкідливості певним видам адміністративних правовідносин.

Що стосується «предмета» адміністративного правопорушення, то він визначається змістом відносин управлінського, публічно-сервісного та правозахисного характеру. Відтак, обмеження в ознаках поняття адміністративного правопорушення, яке міститься у ст. 9 КУпАП, стає очевидним.

Конструкція управлінської, публічно-сервісної та правозахисної ознак адміністративної відповідальності дозволяє врахувати моделі адміністративно-правових відносин управлінського характеру для більш повного розуміння суті поняття «адміністративна відповідальність».

На підставі викладеного доходимо висновку, що адміністративна відповідальність у сфері лісгосподарських відносин є різновидом юридичної відповідальності, якому притаманні всі ознаки останньої, а саме те, що вона встановлюється лише нормативними актами, реалізується через процесуальні норми та застосовується відповідними державними органами (посадовими особами) за скоєне правопорушення у сфері лісгосподарських відносин з метою накладення адміністративного стягнення на фізичну чи юридичну особу, представника органу влади чи державного управління.

Що стосується підстав адміністративної відповідальності у сфері лісового господарства, то, очевидно, необхідно виділяти два їх аспекти. По-перше, в загальному нормативному плані – це сукупність правових норм, відповідно до яких вона встановлюється та застосовується. У законодавстві визначено поняття адміністративного правопорушення, види адміністративних стягнень, що накладаються за його вчинення, загальні правила їх накладення, підвідомчість справ про адміністративні правопорушення та порядок провадження у них. По-друге, в кожному конкретному випадку її застосування підставою є вчинення особою особливого виду правопорушення – адміністративного, що містить склад правопорушення, елементами якого визнаються об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона.

Так, актом загальної дії, в якому визначаються ознаки адміністративних проступків та встановлюється адміністративна відповідальність за їх вчинення, є КУпАП, спеціальним актом законодавства є ЛК України, який не містить норм про встановлення адміністративної відповідальності.

Адміністративні правопорушення у сфері лісового господарства можна систематизувати на підставі різних ознак (суб'єктів проступку, форм вини, способу та місця вчинення тощо). Однак, на наше переконання, головними підставами класифікації можна визначити об'єкт проступку та його шкідливі наслідки, які найбільш суттєво відображають суспільну шкідливість проступку, його сутність та соціальну спрямованість.

Нині в Україні єдиним законодавчим актом, який встановлює адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів, є КУпАП України. Це свідчить про те, що статутна норма, яка міститься у ст. 105 ЛК України, через цей акт законодавства не реалізується. Хоча саме у цій нормі встановлено, що відповідальність за порушення лісового законодавства несуть особи, винні у:

- 1) незаконному вирубуванні та пошкодженні дерев і чагарників;
- 2) знищенні або пошкодженні лісу внаслідок підпалу або недбалого поводження з вогнем, порушенні інших вимог пожежної безпеки в лісах;
- 3) знищенні або пошкодженні лісу внаслідок його забруднення хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими і побутовими відходами, стічними водами, іншими шкідливими речовинами, підтоплення, осушення та інших видів шкідливого впливу;
- 4) засміченні лісів побутовими і промисловими відходами;
- 5) порушенні строків лісовідновлення та інших вимог щодо ведення лісового господарства, встановлених законодавством у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;
- 6) знищенні або пошкодженні лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу;
- 7) порушенні правил зберігання, транспортування та застосування засобів захисту лісу, стимуляторів росту, мінеральних добрив та інших препаратів;
- 8) розкорчовуванні лісових ділянок і використанні їх не за призначенням, у тому числі для спорудження жилих будинків, виробничих та інших будівель і споруд без належного дозволу;
- 9) самовільній заготівлі сіна та випасанні худоби на лісових ділянках;
- 10) порушенні правил заготівлі лісової підстилки, лікарських рослин, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо;
- 11) заготівлі лісових ресурсів способами, що негативно впливають на стан і відтворення лісів;

- 12) порушенні порядку заготівлі та вивезення деревини, заготівлі живиці і використання інших лісових ресурсів;
- 13) невнесенні плати за використання лісових ресурсів у встановлені строки;

- 14) знищенні та пошкодженні відмежувальних знаків у лісах;

- 15) введенні в дію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає негативному впливу на стан і відтворення лісів;

- 16) порушенні строків повернення лісових ділянок, що перебувають у тимчасовому користуванні, або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;

- 17) пошкодженні сіножатей, пасовищ і ріллі на землях лісгосподарського призначення;

- 18) знищенні або пошкодженні лісоосушувальних каналів, дренажних систем і доріг на лісових ділянках;

- 19) невиконання приписів державної лісової охорони та органів виконавчої влади, які здійснюють державний контроль додержання законодавства у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів.

На наше переконання, концептуально склади адміністративних правопорушень повинні міститись в актах, що регулюють діяльність тієї чи іншої сфери.

Окремо серед проблемних питань застосування законодавства про адміністративну відповідальність розглядаються корупційні питання. Це пов'язано зі вступом в силу з 1 липня 2011 р. нового законодавства про протидію корупції. Для зменшення корупційних ризиків у сфері лісового господарства пропонується:

1. Подолати конфлікт інтересів, закладений у статисти органів лісового господарства. В його повноваженнях поєднуються взаємовиключні функції надання дозволів і перевірки дотримання дозвільних умов, охорони лісів і ведення прибуткового лісового господарства, реалізація державної влади й ведення господарської діяльності.

2. Підвищити прозорість у діяльності органів лісового господарства. У відкритих джерелах досі недостатньо відповідної інформації, а процедури залучення громадськості до здійснення лісової політики не врегульовані.

3. Підвищити статус співробітників органів лісового господарства. Система побудована за жорстким ієрархічним принципом і подібна до систем силових структур. Працівники знаходяться у повній залежності від керівництва у питаннях прийняття на службу, кар'єрного зростання, розміру заробітної плати, відпустки, звільнення. Ситуація погіршується через низьку заробітну плату та непрозорий механізм оплати праці. Водночас заходи дисциплінарної відповідальності є неефективними.

4. Спростити лісгосподарські процедури. До надання адміністративних послуг (наприклад, надання лісу в тимчасове користування, зміна цільового призначення земельних лісових ділянок, переведення земельних лісових ділянок до нелісових тощо) нині залучено надто велику кількість державних органів. Існують суттєві відмінності у регламентації різними нормативними актами процедурних дій, а закони неповною мірою й нечітко регулюють ці процедури. Максимальні строки надання послуг невідповідно великі або ж регламентація їх тривалості відсутня взагалі. Плата за адміністративні послуги чітко не врегульована.

5. Підвищити якість лісового законодавства. Підзаконні акти не відповідають реаліям часу та основним законам у цій галузі. Усі процедури регулюються більше ніж одним нормативним актом. Підзаконні акти фактично підмінюють собою закони, встановлюючи, зокрема, додаткові обов'язки для посадових осіб та лісокористувачів (наприклад, для видачі сертифіката про походження лісоматеріалів Наказ Держлісагентства передбачає необхідність подання двох додаткових документів).

6. Збільшити гарантії збереження лісу. Чинне законодавство не дозволяє надійно зупиняти зловживання при виділенні ділянок під житлову забудову на землях лісового фонду, заготівлю деревини в обхід загального порядку рубок головного користування тощо.

7. Чітко врегулювати повноваження органів лісового господарства щодо припинення/заборони підприємницької діяльності, безперешкодного отримання інформації, доступу до приміщень.

8. Вилучити можливість стягнення штрафу на місці вчинення проступку. Адже це створює можливості для недобросовісних посадових осіб отримувати гроші від порушників без оформлення квитанцій.

9. Змінити спрямованість діяльності органів влади з обов'язкового покарання порушників на усунення виявлених порушень (виникає через існування щорічних неофіційних планів щодо кількості виявлених порушень і розміру стягнутих штрафів).

10. Чітко розмежувати складі адміністративних проступків і злочинів. Теперішнє право врегулювання дозволяє відповідному державному органу на власний розсуд визнавати одне й те ж діяння або адміністративним порушенням, або злочином.

11. Привести процедури притягнення до відповідальності порушників лісового законодавства у відповідність до Конституції. Неконституційність зараз виявляється, зокрема, у запровадженні такс для обчислення завданої шкоди на рівні підзаконного акту, а не закону. З іншого боку,

самі лісгосподарські підприємства притягаються до відповідальності за пошкодження лісу невідновленими особами – тобто за те, чого вони не робили.

В цілому, для зменшення проявів корупції потрібні системний перегляд і зміни до лісового законодавства (зокрема, нова редакція або зміни до Лісового кодексу), запровадження інституційних змін (удосконалення системи управління лісовим сектором), а також підвищення статусу службовців органів лісового господарства.

Висновки. Адміністративна відповідальність у сфері лісгосподарських відносин є різновидом юридичної відповідальності, якому притаманні всі ознаки останньої, а саме те, що вона встановлюється лише нормативними актами, реалізується через процесуальні норми та застосовується відповідними державними органами (посадовими особами) за скоєне правопорушення у сфері лісгосподарських відносин з метою накладення адміністративного стягнення на фізичну чи юридичну особу, представника органу влади чи державного управління.

У цілому практичні проблеми адміністративної відповідальності у сфері лісового господарства пропонується вирішувати шляхом змін до чинного законодавства, зокрема, до Лісового кодексу України, у якому встановити диспозиції і санкції норм про адміністративну відповідальність та запровадити інституційні зміни (удосконалення системи управління лісовим сектором), а також підвищити статус службовців органів лісового господарства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністративне право України. Академічний курс : [підручник] : у 2-х т. Т. 1. – К. : Юридична думка, 2007. – 592 с.
2. Адміністративні правопорушення в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
3. Єсіпова Л.О. Коментар до глави 49 Цивільного кодексу України (ст.ст. 546–552, 560–571, 594–597) / Л.О. Єсіпова // Цивільний кодекс України: Коментар. – Х. : Одиссей, 2004. – 856 с.
4. Літошенко О.С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.С. Літошенко ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2005. – 21 с.
5. Лук'янець Д.М. Про правову природу адміністративно-господарських санкцій / Д.М. Лук'янець // Підприємство, господарство, право. – 2005. – № 3. – С. 10–15.
6. Лук'янець Д.М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми право реалізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 / Д.М. Лук'янець ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2007. – 35 с.
7. Лук'янець Д.М. Типологія юридичної відповідальності / Д.М. Лук'янець // Юридична Україна. – 2004. – № 3. – С. 4–10.
8. Методические рекомендации по порядку привлечения к административной ответственности за нарушения лесного законодательства Российской Федерации. – М., 2006. – 84 с.
9. Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части : [учебник] / Под ред. И.Д. Козочкина. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 1056 с.
10. Харитонов Є. Традиція приватного права в Україні: між Сходом і Заходом (деякі питання методології розробки концепції приватного права в Україні) / Є. Харитонов // Юридична Україна. – 2003. – № 2. – С. 14–19.
11. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн : [навч. посіб.] / С.І. Шимон. – К. : КНЕУ, 2004. – 220 с.
12. Schmidt-Assmann E., Dagron S. Deutsches und französisches Verwaltungsrecht im Vergleich ihrer Ordnungsideen // Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. – 2007. – № 67. – P. 395–468.